

KATOLIKUS KÁNTORLAPOK

— Szerkeszti: Balogh Piusz O. Praem. —

Kórus vagy szentély?

Az érvényes szerkönyvek rendelkezései és a mai egyházi szóhasználat egyaránt „szentély”-nek, presbitériumnak nevezik az oltártér egészét, vagyis azt a többnyire még megemelt, de már elkülönítetlen részét a templomnak, ahol a liturgikus mozgások zajlanak. Mindaz, ami a „szentély”-en kívül a templomból fönny marad, a hajóhoz tartozik: a hajó lényegében nem liturgikus tér, hiszen a benne tartózkodók helyhez kötöttek, így —noha hangjukkal és testhelyzetük változtatásával ők is részesei a liturgiának— éppen térként nem használják a hajót. A „szentély” és a hajó közti átmenetnek nem kapcsolódnak liturgikus mozzanatok, az ambó az oltár mellé épül, a hajó egyetlen jellemző berendezési tárgya, a szószék pedig régen kiszorult a használatból.

E kétszintű liturgikus tér a csarnoktemplom esztétikai eszméjének megjelenésével kezdett kialakulni. A XVI. században a képzőművészet minden területén végleg kibontakozott a perspektivikus látásmód, amely nagy, geometrikusan szervezett tereket hozott létre és ezekben érezte otthon magát. Ennek az építészetnek talán legjellemzőbb eleme a templomtér liturgikus szerveződéssel a latin rítusban általában semmiféle viszonyban nem lévő, a templom képét középpontos szerkezetűvé alakító kupola.

Mivel a művészi látás átalakulása a liturgikus szemléletet ekkor még érintetlenül hagyta, a templom korábbi tagolását nem változtatták meg, pusztán a perspektivikus tekintetet zavaró keresztfalakat iktatták ki és váltották föl művészi kivitelű, az idők során egyre légiesebb és átláthatóbb, s végül egyre alacsonyabb rácsokkal. Így vált az előcsarnok jelentéktelenné zsugorodásával kétszintűvé a templom és a liturgia: a „szakértő” papság helyezkedett el a róla elnevezett presbitériumban, a nép pedig a hajóban énekelt vagy végezte imádságát, áhítatgyakorlatait. E megoszlás valóban szinteket, de nem pólusokat jelentett: a misében a legszentebb cselekményeket kevés segédkezővel, csöndesen végezte a celebráns, bizonyos részeket félhangosan szólalt meg és vont be ezzel a hozzá legközelebb állókat, az énekelt helyeken pedig a „szentély”-ben tartózkodók mindegyike számára hallhatóvá vált. Ők legjobb esetben a mise énekanyagával vontak újabb héjat a misztérium köré. A szertartás ezáltal már a „beavatottak” területén is legalább háromrétegű volt. Ugyanaz a klerikus a miséző, a szolgálattelvő és a nép szerepében is átélhette ugyanazt a liturgiát. Ennek előterét, negyedik és egyszersmind utolsó részvételi szintjét jelentette a hajóban tartózkodók imádsága.

Ma, a tevékeny részvételt hangsúlyozó és a klerikalizációt elvető reformok utáni időszakban az oltár szembefordításával a liturgikus tér kétpólusúvá vált, maga a liturgia pedig „felelgetős” szerkezetűvé. A pap és a szolgálattevők közelebb kerültek a néphez, a nép félelmes viszonya az áldoztatórácon túli világhoz megváltozott. A liturgikus cselekmény minden részletében hallható, tehát ugyanazon cselekmény ugyanazon rétegében működik együtt a gyülekezet minden tagja. A részvétel állapotai eközben megmerevedtek, hiszen a koncelebráció szorgalmazásával különösen általánossá lett, hogy a pap mindig a celebráns, a világi pedig mindig a szolgálattevő szerepét kapja, és ezt a kétpólusúságot erősítette meg az, hogy miközben a liturgikus eszmény átalakult, nem épültek új és még kevésbé új szerkezetű templomok, vagyis az egységes, eredetileg középpontos szertartási elgondolás a gyakorlatban az öröklött, hosszanti tereket osztotta ketté, és segítette elő a klerikalizáció új, kevésbé föltűnő, de minden eddiginél mozdíthatatlanabb változatát.

E térképzés következmény és egyben következményekkel jár.

Következménye a kupolákban és csarnoktemplomokban megnyilvánuló újkori esztétikának, amely stílusainak kimerülése után megkétszerezve, de sikerrel alakította ki a tereinek megfelelő liturgiát. És következménye az újkor évszázadok óta fokozódó túlingereltségének: az ezredvégi, városias ember legfőbb és legjellemzőbb tevékenysége a tárgytól és személyeitől függetlenedett „kommunikáció”, amely az élet más területein kialakított mintákhoz hasonlítja, mindenekelőtt verbális és társas eseménnyé teszi az istentiszteletet is.

És következményekkel is jár, mert a legjobb szándékú liturgikus reformtörkévéseket tereli tévútra: szövegeket és dallamokat változtatunk a misében, de ugyanabban a kétpólusú, felelgetős alakban gyakoroljuk őket. A papot és világit eredete szerint is egységes, középpontos liturgiában összefogó zsolozsmamondás pedig talán megújul, de nem két kar, hanem a „szentély”-ben működő előénekesek és a hajóba rekesztett nép párbeszédeként. A keresztény liturgia két alapformájának azonos szerkezete így a nem-szakértők szemében indokolatlanná teszi kettejük együttes ápolását és fönntartását.

Következményekkel jár, mert nem hagy helyet az oltár és a nép között, megszünteti az énekesek előírt és kívánatos helyét, a karzatra szorítja az organistát és az énekkart, és ezzel a liturgiát a zeneileg képzetlen, tehát a prózát előnyben részesítő papság és nép gondjaira bízva ahelyett, hogy —legalábbis zenei szempontból— őket bízna a folyamatba és a térbe szervesen illeszkedő kar vezetésére. És következményekkel jár, mert földülja az európai építészet legmaradandóbb alkotásait, a templomokat és a székesegyházakat, és otthontalanná teszi bennük azt a liturgiát, amelynek szolgálatára születtek. Szerzte a kontinensen megürül és használaton kívülre szorul a katedrálisok egykori —nevezzük most még így!— „szentély”-e, ami nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy a templom ma ott végződik, ahol egykor elkezdődött.

Introibo in domum tuam (Belépek a Te házádba) — intonálta a verzikulust valaki, amikor a szolgálattevők beléptek a középkori templom kórusába, és

ugyanekkor hangzott föl az introitus, a bevonulás éneke is. És volt is hol belépni: aki ma Angliában vagy olykor Spanyolországban egy székesegyházba lép, annak tekintete bizonyára különös, a nagy terekhez szokott szemet első alkalommal talán bántó kapuzatba ütközik. Ez a kapuzat, a templom homlokzatát annak belsejében megismétlő fal volt valaha minden nyugati középkori templom legjellemzőbb berendezési tárgya, a latin kereszténység liturgikus téralkításának, e téralakítás mai megértésének kulcsa. Maga a templomhajó azoknak a körmeneteknek és szertartásoknak volt a helye, amelyek akár a templomon kívül is megtörténhettek — a templom a kórusal kezdődött. De a kórus nem volt azonos a szentéllyel: Európa egyes tájain kifejezetten távol esett tőle, ahol azonban összeértek, ott is újabb rács vagy fal választotta el őket egymástól. És volt, amikor újabb, átmeneti térszakasz került kettejük közé.

Az említett *kapuzatot* ma helytelenül nevezi a művészettörténeti vagy liturgikus szakirodalom szentélyrekesztőnek, mivel nem a szentélyt rekeszti el. A párhuzam a kórus és a szentély újabb kori összemosisán kívül talán a keleti templomok ikonosztázával való hasonlóságnak köszönhető: az szintén keresztirányban tagolja a templomot, és szintén elsőként vonja magára a belépő figyelmét, de mögötte valóban az oltár: a szentély következik, míg az éneklőszékek rajta kívül épülnek. De a bizánci templom soha meg sem közelítette a nyugati katedrálisok méreteit; azok pitvarok, tornácok, szentélykörzetek, nem képzelhető el olyan liturgia, amely hatalmas tereiket kitölthetné. A belépés helyét latinul általában *pulpitumnak*, Közép-Európában *lettnernek*, francia területen *jubének*, Angliában *screennek* hívták, de ha pontos magyar nevét keressük, *kórusrekesztőnek* a legtalálhatóbb neveznünk. Ennek erkélyszerű tetejéről hangzott el ünnepnapokon az evangélium, és a késő középkorban jó akusztikai helyzete miatt itt kapott helyet az orgona és a többszólamú kar is; ez az emelvény vált lassanként egyre szélesebbé, került egyre közelebb a bejárathoz, nőtt végül össze a nyugati homlokzattal, és lett — a szentélytől és a kórustól ekkor már „liturgiátlanul” távol — a mai karzattá.

Az utána következő térszakasz a *kórus*. Itt vannak mindazok, akik a liturgiában énekkel és mozgással vesznek részt. Ez a zsoltosma végzésének helye. Amikor a régi templomok épültek (és néhány templomban egészen a közelmúltig), a liturgia időben legnagyobb részét a órák jelentették: a templomnak ez a mára elveszett része volt az, ahol a két karra osztott zsolnározó istendicséret folyt, itt volt helye a folyamatos, naponkénti bibliaolvasásnak és ez volt főntartva a misében éneklőknek is. Jellemzője a stallumok egy vagy több emelete: ez egymással szembe fordított széksoroké, amelyek a zsoltosmának, ennek a valóban felelgetős természetű gyakorlatnak készültek. És a kórus közepén áll az emelvényen kialakított aquila, a sást mintázó fölolvadóállvány, Isten ígéjének és az Egyház tanításának olvasására. A liturgia, az építészet és az egyházi zene legnagyobb vesztesége az újonnan épült vagy átalakított templomokban a kórus. És elvesztésének első állomása a név elfelejtése volt: amióta nevében összemosisdik a szentéllyel, azóta az egyre méltatlanabbul összezugszorodó és

túlzsúfolt szentély helyettesíteni látszik a térnek ezt a rétegét is. A „szentély” nevet ezért tartsuk fönn az oltár közvetlen környezetének! A kórus méltósága és a szóhasználat tisztasága érdekében indokolt lenne a bejárat fölötti karzatot soha nem nevezni kórusnak (jóllehet volt idő, amikor ide is került a kar), és (bár ez mesterségesen kialakított terminológia) kórus helyett mindig karnak nevezni a kórusban tartózkodó liturgusok összességét. A szavak a gondolatot fejezik ki, és talán vissza is hatnak rá.

A szentély az áldozati, és kizárólag az áldozati liturgiát fogadta be. Keleten és a régi itáliai majd korarómán templomokban újabb kapuzatos fal, később rács —az igazi szentélyrekesztő— választotta el a kórustól, és mögötte egyedül az oltár, vagy legföljebb a püspöki trón állhatott. A szentély lépcsőjéről olvasták a „klasszikus” középkorban a mise olvasmányait, az evangéliumot, énekeltek a graduálét, traktust, Alleluját, míg az órómai építészetben ezeknek ambói és lépcsői is a kórusban, az igeliturgia terében, a zsinagóga keresztény utódjában szólaltak meg. A presbitérium név nem is mindenestül illik a szentélyre, mert közte és a kórus közt több helyen újabb szintet, újabb átmenetet építettek a miséző és segítői ülőfülkéinek, valamint az előkészületi asztalnak.

Jelentősége van tehát nemcsak a különféle, liturgikusan önálló térszakaszoknak, hanem azok találkozásainak, elválasztó elemeinek is: más a kórus szentély felé eső, és más a hajó felé eső vége. A szentély az Isten oltára: az Ő megjelenése; az evangélium a szentély kapujából hangzik, a kórus, az Isten hajlékához épített ház felé. A szószék, az emberi igehirdetés helye ezzel szemben a kórus, Isten igéjének háza, a zsolttározó istentisztelet tere felől, de már azon kívülről hangzik a profán, de kinyilatkoztatásra irányult világot megjelenítő hajó felé. A szószék helyzete így egyszerre magasztos és alázattal teli. Magasan van, a gyülekezet feje fölött, de kívül mindazon rétegeken, amelyek a kinyilatkoztatott szónak vannak föntartva. A mai templomok felületen szerényebb ambója inkább fölmagasztalja magát: az igehirdető emberi szavait az evangélium állványától hangoztatja.

A kétfelé oszló karima az egész kereszténység tulajdona, és ugyancsak az egész kereszténységre jellemző az eucharisztikus szolgálat réteges, nem pedig dialogikus fölépítése. Az igaz egységre való törekvés, a liturgia titkaiba való beavatás valódi átélése és a klerikalizáció ártalmának kiküszöbölése tagolt, jelentéssel teli templomteret kíván. A liturgikus magatartás megváltozása régóta keresi a választ a szertartásokba tevékenyen bekapcsolódni kívánó világi helyzetére, aki nem föltétlenül akar a profán külvilágot modelláló, tétlenségre kárhóztató hajóban maradni. De a participatio actiosa hiteles útja a templomter szerveződésének nyelvére lefordítva nem az, ha a hajó vagy a szentély kebelezi be a kórust, hanem ha a kitágult kórusba bocsáttatik be Isten népe és királyi papsága. Mert helye a saját gyökereiből megújult liturgiában éppen ott, abban a kórusban volna, amelynek még a nevét is el látszik felejtetni.